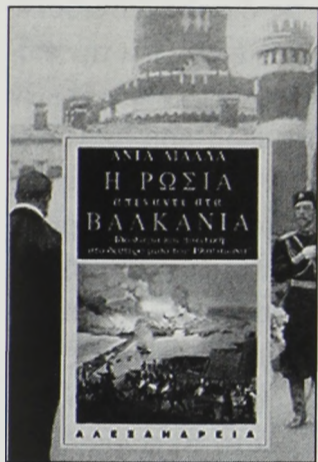

Βιβλιοκρισίες

Για το βιβλίο:

Άντα Διάλλα, *Η Ρωσία απέναντι στα Βαλκάνια. Ιδεολογία και πολιτική στο δεύτερο μισό του 19ου αιώνα*, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2009, 399 σ.

Η Αλεξάνδρα Ιωαννίδου είναι σλαβολόγος και διδάσκει στο Πανεπιστήμιο Αθηνών.

Από την ίδρυση του ελληνικού κράτους και εξής, κατά καιρούς, αναδύονται στην Ελλάδα πάσης φύσεως προκαταλήψεις περί Σλάβων.¹ Από την άλλη, οι σχέσεις Ελλάδας και Ρωσίας ως ισχυρότερου εκπρόσωπου των σλαβικών λαών γνώριζαν πάντα διακυμάνσεις –μερικές φορές συνέπλεαν με τη σλαβοφοβία, ενώ άλλες διαφοροποιούνταν από αυτήν. Τα κύματα ρωσοφιλίας, ενίοτε συνοδευόμενα από ψυχωτικές αντισλαβικές εμμονές (τάσεις άκρατης ρωσοφιλίας με αντίστοιχο αντισλαβισμό και αντιευρωπαϊσμό έχουμε και σήμερα, εν μέσω και λόγω της οικονομικής κρίσης) γίνονται εύκολα κατανοητά, αν λάβει κανείς υπόψη τη σλαβοφιλία και τον πανσλαβισμό από τα μέσα του δέκατου ένατου αιώνα περίπου και εξής στη Ρωσία και στην υπόλοιπη Ευρώπη.

Με άλλα λόγια, από μια συγκεκριμένη οπτική γωνία, θα μπορούσε κανείς να πει πως οι απαρχές της «σλαβοφοβίας» ή η «σλαβοφιλίας» στην Ελλάδα, σε μεγάλο βαθμό, δεν ήταν παρά οι αντιδράσεις στην ευρωπαϊκή πολιτική αφενός και στην πολιτική των Ρώσων απέναντι στην Ευρώπη και στα Βαλκάνια αφετέρου. Στο τελευταίο αυτό πεδίο, η ελληνική βιβλιογραφία δεν είχε μέχρι σήμερα ιδιαίτερη συμβολή, παρόλο που πρόκειται για ένα θέμα με μεγάλο ενδιαφέρον για την ιστορία των ιδεών.

Η μονογραφία της επίκουρης καθηγήτριας «ευρωπαϊκής ιστορίας των νεότερων και μοντέρνων χρόνων» στην Ανωτάτη Σχολή Καλών Τεχνών Άντας Διάλλα, με τίτλο *Η Ρωσία απέναντι στα Βαλκάνια. Ιδεολογία και πολιτική στο δεύτερο μισό του 19ου αιώνα* έρχεται να καλύψει το βιβλιογραφικό αυτό κενό. Ως εξελιγμένη μορφή της διδακτορικής της διατριβής που αναφερόταν στον Πανσλαβισμό και το Ανατολικό Ζήτημα, το βιβλίο της Διάλλα εξετάζει τις ιδεολογικές ζυμώσεις του 19ου αιώνα στη Ρωσία κατά την περίοδο της διαμόρφωσης των κρατών-εθνών στη νοτιοανατολική Ευρώπη με τη διάλυση των αυτοκρατοριών, εστιάζοντας κυρίως στο κίνημα της σλαβοφιλίας. Με την ανάληψη αυτής της εργασίας, η Διάλλα μετατοπίζει την οπτική γωνία από την Ελλάδα προς τα έξω, στρέφει δηλαδή το ενδιαφέρον της και το βλέμμα των αναγνωστών της από την ελληνική πραγματικότητα στη ρωσική, αρνούμενη να υπακούσει στην γραμμή της ανίχνευσης των επιρροών Ελλήνων και ελληνισμού στους Σλάβους. Στην εργασία της, τον πρώτο λόγο έχουν οι Ρώσοι, όχι οι ελληνικές αντιδράσεις. Αυτό το εγχείρημα τη διαχωρίζει σαφώς από την ιδιότυπη «παράδοση» της αυτοαποκαλούμενης «ελληνικής σλαβολογίας».²

Απόρροια μελετών στη Ρωσία, στα ρωσικά αρχεία και στον ρωσικό τύπο, αλλά και

εκτεταμένης γνωριμίας με τη ρωσική και τη δυτική (κυρίως αγγλόφωνη) σχετική βιβλιογραφία, η εργασία της Διάλλα τοποθετεί τα πράγματα στη θέση τους: οι σχέσεις Ελλάδας-Σλάβων και Ελλάδας-Ρωσίας δεν διέπονται από την πνευματική «εξάρτηση» των Σλάβων από τον «ελληνοβυζαντινό» πολιτισμό, αλλά από απτές, μεγάλες και σημαντικές ιστορικοκοινωνικές εξελίξεις που έλαβαν χώρα πανευρωπαϊκά και ενέταξαν στη δυναμική τους κίνηση τα Βαλκάνια, με την Ελλάδα πρωτίστως, επειδή η περιοχή είχε αυξημένο γεωπολιτικό ενδιαφέρον. Τα φαινόμενα της σλαβοφιλίας και του πανσλαβισμού, το λεγόμενο «σλαβικό ζήτημα» απασχόλησαν όλη την Ευρώπη και ήταν άμεσα συνδεδεμένα με τις ιδεολογικές αψιμαχίες που λάμβαναν χώρα σε μια εποχή τεράστιων ανακατατάξεων – τα μέσα του 19ου αιώνα. Στην ίδια τη Ρωσία, οι θέσεις και οι προτάσεις πολιτικών και θεωρητικών για τον ρόλο που θα έπρεπε να αναλάβει η χώρα απέναντι στα αναδυόμενα κράτη-έθνη και τους εθνικισμούς τους ήταν πολλές: άλλο ρωσικός εθνικισμός, και άλλο ρωσικός απολυταρχικός πατριωτισμός, τονίζει η συγγραφέας. Άλλο εθνικιστές σλαβόφιλοι της πρώτης γενιάς, και άλλο πανσλαβιστές της δεύτερης. Άλλο σλαβόφιλοι της συντηρητικής πολιτικής ομάδας και άλλο οπαδοί της ανάπτυξης και άνθισης των μικρών λαών που μόλις απελευθερώνονταν από την καταπίεση των μεγάλων συγκεντρωτικών κρατών.

Χρονική αφετηρία της παρουσίασης της Διάλλα είναι τα μεθεόρτια της μεγάλης ρωσικής ήττας στον Κριμαϊκό πόλεμο και ο συνηθής ανασχεδιασμός του «χάρτη των εκθρών και των φίλων». Τότε είναι που στη Ρωσία ανατροφοδοτείται ο αντιευρωπαϊκός λόγος των σλαβόφιλων της δεκαετίας του 1840, ενώ συγκροτούνται εν δυνάμει συμμαχίες με τους ομόδοξους Βαλκάνιους. Ακολουθεί μια έντονη εθνικοποίηση του δημόσιου διαλόγου, κυρίως στα περί του Ανατολικού Ζητήματος – μια διαδικασία που η Διάλλα (μετά από μια σύντομη επισκόπηση του ευρωπαϊκού περί Σλάβων λόγου της εποχής) παρακολουθεί μέσα από τα αρχεία του ρωσικού Υπουργείου Εξωτερικών, αλλά και από τα γραπτά των διανοουμένων της εποχής. Εδώ, ο έλληνας αναγνώστης έχει την ευκαιρία να γνωρίσει τον αντιευρωπαϊκό λόγο του Nikolaj Ja. Danilevskij (1822-1885) και να συγκρίνει την επιχειρηματολογία του με αυτή των αντίστοιχων ρωσοφοβικών συλλογισμών από τη Δύση – για παράδειγμα του Charles-Louis Lesur (1812), του Astolphe de Custine (1843) ή του γνωστού μας Jakob Philipp Fallmerayer (1830). Μετά τον Κριμαϊκό πόλεμο, η καταφυγή στην ενότητα των Σλάβων και στην ιδιαιτερότητα της σλαβικής φυλής –ιδεολόγημα γνωστό από προηγούμενες δεκαετίες– γνωρίζει μια πρωτόγνωρη ανα-

βίωση. Εδώ, η Διάλλα εστιάζει στην επιστήμη της ιστορίας, που αίφνης με πρωτοστάτη τον Vladimir Ivanovič Lamanskij (1867) ομαδοποιεί τους σλαβικούς λαούς σε κοινή ιστορική βάση και σε σχέση αντίθεσης με τους υπόλοιπους Ευρωπαίους, υπογραμμίζοντας τη σλαβική ενότητα με ιστορικά επιχειρήματα. (Σημειώνεται πως την αρχή της θεωρίας για τη σλαβική ενότητα την είχαν κάνει αρκετά χρόνια νωρίτερα οι φιλόλογοι, κάτι που εν πολλοίς παραγνωρίζεται στο βιβλίο, ίσως και ως αυτονόητο μια και ανάγεται σε προηγούμενες δεκαετίες.)³

Στον σλαβοφιλικό λόγο, η Διάλλα εντοπίζει τρία εξέχοντα επιχειρήματα: κατ' αρχάς, την εξιδανίκευση της αγροτικής κοινωνικής δομής των Σλάβων που υποτίθεται πως εξασφάλιζε στα μέλη της ελευθερία. Κατά δεύτερον, την κατασκευή της Ρωσίας ως εκπολιτιστικής δύναμης και οχυρού της Ευρώπης απέναντι στα βαρβαρικά φύλα της Ανατολής (εδώ βεβαίως οι Ευρωπαίοι παρουσιάζονταν ως αγνώμονες απέναντι σε μια Ρωσία-φράγμα στα βαρβαρικά φύλα). Και κατά τρίτον, την Ορθοδοξία. Το επιχείρημα της Ορθοδοξίας έπασχε, βεβαίως, μια και υπέσκαπτε την ενότητα με τους καθολικούς Σλάβους. Η συγγραφέας μάς παρέχει πολύτιμες πληροφορίες για το πώς η θεωρία κατασκεύασε ένα κοινό ορθόδοξο παρελθόν για όλους τους Σλάβους, ακόμα και για τους καθολικούς, επικαλούμενη βεβαίως την απαρχή του σλαβικού αλφαβήτου με τη συμβολή των Κυρίλλου και Μεθοδίου.

Στην αντίληψή μας για τις κυρίαρχες ιδεολογίες, συχνά λείπει η γνώση ή έστω ο αναλογισμός για τον πιθανό διάλογο και τις συγκρούσεις που αυτές προκάλεσαν. Υπό το πρίσμα αυτό, οι πληροφορίες που παρέχει η Διάλλα για την αντίδραση που προκάλεσε στους ρωσικούς σλαβοφιλικούς κύκλους η παρουσίαση μόνο των νοτιο- και δυτικοσλαβικών λογοτεχνιών από τους Ryrin-Spasowicz το 1865, χωρίς τη συμπερίληψη της ρωσικής λογοτεχνίας, ή οι αναφορές στη δυσφορία της αυτοκρατορικής διοίκησης απέναντι στις πανσλαβιστικές εξάρσεις των εθνικιστών, που έθεταν σε αμφισβήτηση την πολυπόθητη συμβίωση διαφόρων λαών και θρησκειών, αποβαίνουν ιδιαίτερα διαφωτιστικές.

Μια άλλη σημαντική προσωπικότητα, στην οποία η Διάλλα αφιερώνει μέρος της αφήγησης περί σλαβοφιλίας, ήταν ο διπλωμάτης διανοούμενος και μετέπειτα μοναχός Konstantin Leont'ev. Ούτε σλαβόφιλος αλλά ούτε και δυτικιστής, ο Leont'ev έστρεφε τα πυρά του πρωτίστως κατά των φιλελεύθερων πανσλαβιστών, οι οποίοι, καθώς έλεγε, είχαν κακώς αγνοήσει τη σημασία και τη βαρύτητα της Ορθοδοξίας και τη δύναμη του απολυ-

ταρχικού ορθόδοξου κράτους. Ο Leont'ev συνιστούσε μια ξεχωριστή περίπτωση αντισλαβισμού, επί το συντηρητικότερο. Αντιθέτως, οι φιλελεύθεροι σλαβόφιλοι, όπως ο Ryrin, θα μπορούσε να πει κανείς ότι ήταν οι πρόδρομοι της ευρωπαϊκής ιδέας, την οποία συνδύαζαν με την πρόοδο στον κοινωνικό τομέα. «Οι Σλάβοι είναι ευρωπαϊκή φυλή που εμφορείται από το πνεύμα των καιρών και στοχεύει να εισχωρήσει στον κύκλο αυτού του πολιτισμού με την ίδια συνείδηση της ανθρώπινης αξιοπρέπειας η οποία τροφοδοτείται από την ευρωπαϊκή παιδεία», έγραφε ο Ryrin (σ. 142). Και περαιτέρω: «Διότι το πρόβλημα της εθνικής ταυτότητας (narodnost') δίκως την επίλυση του κοινωνικού προβλήματος είναι μόνο πλάνη» (σ. 143).

Το δεύτερο μέρος της μονογραφίας, θα μπορούσε να πει κανείς, ότι ανιχνεύει την εφαρμογή των ιδεών που έχουν περιγραφεί στο πρώτο μέρος, στην εξωτερική πολιτική της Ρωσίας. Εδώ, η Διάλλα στρέφεται περισσότερο στην κλασική ιστορική προσέγγιση, εκθέτοντας κυρίως την τάση να διακρίνεται συνάφεια του Ανατολικού με το λεγόμενο Σλαβικό ζήτημα. Η αξίωση της μονομερούς επέμβασης που προέβλλαν οι Ρώσοι διπλωμάτες απέναντι στην Πύλη δεν ήταν παρά μια αντανάκλαση του ρόλου του προστάτη των ομόδοξων που επί δεκαετίες αξίωναν από τον τσάρο οι σλαβόφιλοι. Από την άλλη, η Διάλλα τονίζει το δίλημμα στο οποίο περιέρχονταν οι πολιτικοί του αυτοκρατορικού περιβάλλοντος, οι οποίοι επεδίωκαν μια πολυπολιτισμική, πολυθρησκευτική ενότητα με τους λαούς της Ανατολής, αρνούμενοι να εγκλωβιστούν στον ανταγωνισμό Χριστιανισμού-Ισλαμισμού. Ψύχραιμοι, ευρωπαϊστές σχεδιαστές της ρωσικής πολιτικής σαν τον διπλωμάτη και για ένα διάστημα υπουργό εξωτερικών της Ρωσίας Alexander M. Gorchakov (ο οποίος αποτελεί με τη σειρά του μια από τις πρωταγωνιστικές μορφές του βιβλίου της Διάλλα) δεν αποδέχονταν το δίκως άλλο την εμμονή με τους Βαλκάνιους Σλάβους και τους ομόδοξους σκλαβωμένους λαούς (άλλωστε οι εκάστοτε επαναστάτες δεν έδειχναν ιδιαίτερα πρόθυμοι να συνεργαστούν με το απολυταρχικό καθεστώς της Ρωσίας...). Καθώς φαίνεται, ο στόχος της απελευθέρωσης των βαλκάνιων χριστιανών δεν αποτελούσε για τους ψύχραιμους διπλωμάτες σαν τον Gorchakov παρά στόχο που απέρρευε από συναισθηματικής φύσης κριτήρια –απαράδεκτο για σοβαρούς στρατηγικούς σχεδιασμούς. Στον αντίποδα του Gorchakov κινήθηκε ένας άλλος διπλωμάτης, ο Nikolai Pavlovich Ignat'ev, επί χρόνια πρέσβης στην Κωνσταντινούπολη (1864-1877). Ο Ignat'ev, που ήταν συνδεδεμένος με σλαβοφιλικούς κύκλους

και συμμετείχε στις λεγόμενες «Σλαβικές Ευεργετικές Επιτροπές» προβληματιζόταν κυρίως με τον «ενδοτισμό», όπως υποστήριζε, των Ρώσων απέναντι στους Ευρωπαίους, με την «ηπιότητα» και την «φιλειρηνικότητα» των τσάρων που δεν εκτιμήθηκε ως άρμοζε από τους εταίρους τους. Η εθνικιστική στάση του Ignat'ev, όμως, δεν επικράτησε. Η Διάλλα καταλήγει σε ένα ενδιαφέρον συμπέρασμα που υποδεικνύει την Realpolitik της Ρωσίας και καταρρίπτει παγιωμένες απόψεις για τη στάση της Ρωσίας απέναντι στους Οθωμανούς (η οποία συχνά στην Ελλάδα παρουσιάζεται ως άτεγκτη απέναντι στην Τουρκία και αμετακίνητη προστάτιδα των χριστιανικών πληθυσμών της χερσονήσου): «Τη στάση των τσαρικών κυβερνήσεων στο Ανατολικό Ζήτημα προσδιόριζαν κυρίως το δυναστικό συμφέρον και το κρατικό συμφέρον ως διακριτές έννοιες από το εθνικό συμφέρον. Το κρατικό συμφέρον οριζόταν από τον σταθερό ευρωπαϊκό προσανατολισμό του ρωσικού κράτους, το διάλογο και τις διαπραγματεύσεις μεταξύ των Μεγάλων Δυνάμεων και την επιμονή στην τήρηση των διεθνών συνθηκών και συμφωνιών που η χώρα είχε συνυπογράψει την επιμονή, τέλος, στην τήρηση της διεθνούς νομιμότητας και στη διατήρηση του status quo στα Βαλκάνια» (σ. 186).

Στο κεφάλαιο «Η δημόσια συζήτηση για το Ανατολικό Ζήτημα», η συγγραφέας επιστρέφει στην παρουσίαση του σλαβοφιλικού κινήματος, ενόψει αυτή τη φορά όμως του Ανατολικού Ζητήματος. Πρωταγωνιστικό ρόλο στο τμήμα αυτό της εργασίας της αναλαμβάνει ο ιστορικός Orest Miller, ο οποίος το 1877 παρομοίαζε τους υπό τον μουσουλμανικό ζυγό τελούντες χριστιανούς με τον ίδιο τον Χριστό στο σταυρό και καλούσε τη Ρωσία να απελευθερώσει τους Αγίους Τόπους, καθώς και ο στρατηγός Fadeev, ο οποίος το 1870 διεύρυνε σε σχετικό γραπτό του τον ορισμό του Ανατολικού Ζητήματος στην αντιπαλότητα Ρωσίας και Δύσης σχετικά με την τύχη των Σλάβων γενικότερα. Ανάλογες απόψεις είχε και ο σλαβόφιλος διανοούμενος Ivan Aksakov αλλά και ο πανσλαβιστής Danilevskij.

Στους ίδιους τους κύκλους των σλαβόφιλων, η αντίρρηση στις θέσεις των παραπάνω δεν αφορούσε τον ιστορικό ρόλο της Ρωσίας απέναντι στους υπόδουλους χριστιανούς, αλλά στη σχέση της Ρωσίας με την υπόλοιπη χριστιανική Ευρώπη. Η διχογνωμία συνίστατο στο ότι οι μεν (οι «συντηρητικοί» σλαβόφιλοι, όπως τους ονομάζει η Διάλλα) έβλεπαν την Ρωσία σε σύγκρουση με τη Δύση (συνεχίζοντας την παράδοση της αντιπαλότητας σλαβόφιλων-δυτικιστών περασμένων δεκαετιών), ενώ οι δε

(οι «φιλελεύθεροι» σλαβόφιλοι) προσέβλεπαν σε συνεργασία με τους υπόλοιπους Ευρωπαίους στο ζήτημα της απελευθέρωσης των ομόδοξών τους. Εξέχουσες προσωπικότητες ανάμεσα στους δεύτερους, ο ιστορικός S. Solon'εν και ο ποιητής και διπλωμάτης F. Tjutchev. Σε κάθε περίπτωση πάντως, καθώς συμπεραίνει η συγγραφέας: «Συντηρητικοί σλαβόφιλοι και φιλελεύθεροι συμφωνούσαν, αν και από διαφορετική αφετηρία, στόχους και μέσα, ότι η χριστιανική Ανατολή ανήκει στο χώρο των ρωσικών συμφερόντων και ότι η Ρωσία έχει εκεί μια ιδιαίτερη αποστολή και έναν ξεχωριστό ρόλο να διαδραματίσει. Συμφωνούσαν ακόμη ότι η αποδοχή της αρχής των εθνικοτήτων ήταν προϋπόθεση οποιασδήποτε προσέγγισης του Ανατολικού Ζητήματος». Το δικαίωμα αυτοδιάθεσης των εθνών μέσα από δικά τους κρατικά σχήματα, το δικαίωμα των εθνών να αναπτυχθούν θα έπρεπε να υποστηρίζεται από τους Ρώσους με συνέπεια – και εδώ οι εκπρόσωποι όλων των αποχρώσεων της σλαβοφιλίας έμοιαζαν να ταυτίζονται. Απόρροια της ιδεολογίας αυτής ήταν και το όραμα της σλαβικής ένωσης, της ενότητας όλων των Σλάβων με τις διαφορετικές πάντα εκφάνσεις του: οι φιλελεύθεροι από τη μια, να επιθυμούν μια συνομοσπονδία ελεύθερων κρατών, οι συντηρητικοί από την άλλη, να βλέπουν ένα δυνατό απολυταρχικό ρωσικό κράτος-προστάτη που θα έχει συγκεντρώσει υπό τη σκέπη του όλα τα μέχρι τότε κατατρεγμένα σλαβικά έθνη.

Το όραμα της ενότητας συνδέθηκε και με την καλλιέργεια του μύθου του κληρονομικού δικαιώματος των Ρώσων επί της Κωνσταντινούπολης – μια ανάλογη της ελληνικής αξίωση διαδοχής θέση που προέβαλλαν πολλοί επιφανείς Ρώσοι (ανάμεσά τους και ο Ντοστογιέφσκι). Εδώ μάλιστα, οι σλαβόφιλοι και οι πανσλαβιστές άνοιξαν πολεμική με τους αντίστοιχους ελληνικούς οραματισμούς. Η Διάλλα παραθέτει το χαρακτηριστικό ερώτημα του Danilevskij: «Οι Τούρκοι πήραν την Κωνσταντινούπολη από τους Έλληνες... Αλλά από ποιους Έλληνες αποσπάσθηκε και σε ποιους Έλληνες θα πρέπει να επιστραφεί;» (σ. 244). Οι Έλληνες είχαν παρακμάσει, η εποχή της δόξας τους είχε περάσει ανεπιστρεπτί· οι φυσικοί κληρονόμοι της δόξας του Βυζαντίου δεν μπορούσαν παρά να είναι τα νέα έθνη-κράτη. Στο σημείο αυτό, η Διάλλα προβαίνει σε μια ακόμα σημαντική διαφοροποίηση: ξεχωρίζει από τους συντηρητικούς σλαβόφιλους (Katkon κ.ά.), τους φιλελεύθερους (Pyrin), τους ριζοσπάστες (N. Chernyshevskij) και τους σοσιαλιστές (Gercen, Bakunin). Η δεύτερη ομάδα, με τον έναν ή με τον άλλον τρόπο διαφοροποιούνταν από τον «αυτοκρατορικό παν-

σλαβισμό» (Gercen) της πρώτης και έβλεπε το μέλλον της αδελφότητας των Σλάβων σε μια δημοκρατική ομοσπονδία, ελεύθερων και ισόνομων εθνών.

Η διαφοροποίηση αυτή είναι σημαντικότερη για την αντίληψη της ρωσικής ιστορίας που έχει λίγο ως πολύ επικρατήσει: τείνουμε δηλαδή να θεωρούμε τον μεσσιανικό και επιθετικό πανσλαβισμό των συντηρητικών σλαβόφιλων ως κυρίαρχουσα ιδεολογία σχετικά με τα Βαλκάνια και γενικότερα με τους υποδουλωμένους λαούς στη Ρωσία του β' μισού του 19ου αιώνα. Τα πράγματα όμως δεν ήταν τόσο απόλυτα, και όπως διαφαίνεται από την περιγραφή της Διάλλα καθόλου μονοσήμαντα· ο διάλογος ήταν έντονος, υπήρχαν πολλές και ετερόκλητες εκδηλώσεις αλληλεγγύης προς τα αγωνιζόμενα έθνη και τρεις σημαντικές κατευθύνσεις: η δημοκρατική/επαναστατική, η φιλελεύθερη και η συντηρητική. Από την άλλη, η ρωσική κυβέρνηση δεν συμεριζόταν απαραίτητως τον οίστρο αλληλεγγύης των διανοουμένων της. «Στραμμένη προς τη Δύση, διατράνωνε την ευρωπαϊκή ταυτότητα της χώρας» και ασκούσε, όπως ήδη αναφέρθηκε, μια πολύ προσεκτική και συντηρητική στα ανοίγματά της προς τον Νότο πολιτική. Μετά δε το Συνέδριο του Βερολίνου, η κυβέρνηση ενοχλήθηκε τόσο πολύ με τις επικρίσεις κάποιων σλαβόφιλων, που απαγόρευσε τη δράση της Σλαβικής Ευεργετικής Επιτροπής της Μόσχας και εξόρισε στην επαρχία τον Ivan Aksakov. Ύστερα μάλιστα από τη στέψη του Αλεξάνδρου Γ', η επιφυλακτικότητα του θρόνου απέναντι στις σλαβοφιλικές τάσεις έφτασε στο ζενίθ. Πέρα όμως από αυτό, οι ίδιες οι εξελίξεις αποδείκνυαν το ουτοπικό της ιδέας: Εκτός από το «ασυμβίβαστο» στις πολιτιστικές και θρησκευτικές παραδόσεις ορθόδοξων και καθολικών Σλάβων που είχε αποδειχτεί περίτρανα και συχνά στην αντιπαλότητα με τους Πολωνούς, οι ενδοβαλκανικοί ανταγωνισμοί που ανέκυψαν κατά τη διαδικασία της δημιουργίας κρατών στα Βαλκάνια δεν άφηναν πολλά περιθώρια για όνειρα: ο σερβο-βουλγαρικός πόλεμος το 1885 και το μακεδονικό ζήτημα σηματοδοτούσαν πολέμους και ρήξεις, όχι συνεργασία και αδελφσύνη.

Κατά τις δυο τελευταίες δεκαετίες του 19ου αιώνα, η σλαβοφιλία έχει πια αποκτήσει ένα καθαρά ρωσοκεντρικό, συντηρητικότερο χαρακτήρα. Όποια έθνη είχαν επιλέξει τον κοινοβουλευτισμό έναντι της απολυταρχίας ήταν καταδικαστέα και μόνο όσοι αναγνώριζαν την πρωτοκαθεδρία της Ρωσίας, απορρίπτοντας τον ευρωπαϊσμό, μπορούσαν να γίνουν αποδεκτοί. Από την άλλη, στη ρωσική εξωτερική πολιτική είχε πλέον αποκρυσταλλωθεί η αντιπαλότητα ανάμεσα

στους «βαλκανιστές» και στους «ασιατιστές», με τους δεύτερους να επικρατούν ως οι ρεαλιστές της υπόθεσης.

Συμπερασματικά, θα μπορούσε κανείς να ισχυριστεί πως το βιβλίο της Διάλλα σαφώς εμπλουτίζει τη γνώση μας για τη Ρωσία και για την πολιτική της κατά το δεύτερο ήμισυ του 19ου αιώνα και αξίζει να συμπεριληφθεί στη βιβλιοθήκη όσων ενδιαφέρονται σοβαρά ή ασχολούνται με την ευρωπαϊκή ιστορία. Τα φαινόμενα του πανσλαβισμού ως μιας πλευράς της ρωσικής εξωτερικής πολιτικής και της σλαβοφιλίας ως φιλοσοφικής θέσης⁴ δεν είναι απλώς ενδιαφέροντα (με την έξαρση του ακραίου εθνικισμού στη Ρωσία κατά τις τελευταίες δυο δεκαετίες ενδέχεται να μετατραπούν και σε επίκαιρα). Οι εκφάνσεις και προεκτάσεις τους στον υπόλοιπο σλαβικό κόσμο αποτελούν ένα άλλο σημαντικό κεφάλαιο που καταγράφει ποικίλους ιστορικούς σταθμούς σε όλα τα σλαβικά κράτη⁵ και θα αξίζει να μελετηθεί και να παρουσιαστεί – με τις ελληνικές του βεβαίως προεκτάσεις – και στον ελληνικό χώρο.

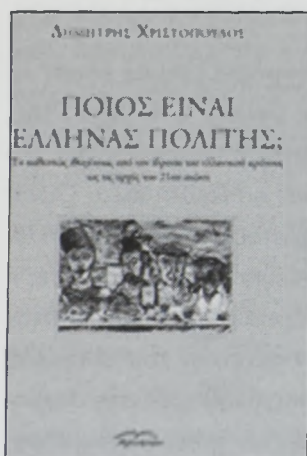
ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

- 1 Στην ελληνική βιβλιογραφία μπορεί κανείς να ανιχνεύσει σχετικές μνείες: στο βιβλίο της, σταθμό για την ελληνική ιστοριογραφία, *Το πρότυπο βασιλείο και η Μεγάλη Ιδέα. Όψεις του εθνικού προβλήματος στην Ελλάδα (1830-1880)*, Πολύτυπο, Αθήνα 1988, σ. 325-336, η Έλλη Σκοπετέα αφιέρωσε ένα κεφάλαιο στον «αντισλαβισμό» των απαρχών του ελληνικού κράτους. Εκτεταμένες αναφορές στη σλαβοφοβία εν Ελλάδι έχει και η Ρένα Σταυρίδου-Πατρικίου, *Οι φόβοι ενός αιώνα*, Μεταίχμιο, Αθήνα 2008. Στη βιβλιογραφία της Διάλλα περιέχονται ενδιαφέροντες τίτλοι σχετικοί με την «υποδοχή» των Σλάβων στη χώρα μας.
- 2 Αποκαλυπτικός είναι ο τίτλος σχετικού αφιερώματος: «Η παρουσία των Ελλήνων στον κόσμο των Σλάβων. Η ελληνική συμβολή στον πνευματικό βίο των σλαβικών λαών», *Καθημερινή-Επτά ημέρες*, 12 Ιουλίου 1998 που «κλείνει» με άρθρο του καθηγητή εκκλησιαστικού δικαίου Χαράλαμπου Παπαστάθη, ο οποίος και εισάγει τον όρο της «ελληνικής σλαβολογίας» σε αντιδιαστολή με τον διεθνή όρο... (η οποία «ελληνική σλαβολογία» καθώς φαίνεται εντάσσει στους κόλπους της όλους τους υμνητές της συμβολής των Ελλήνων στον πολιτισμό των Σλάβων, που σύμφωνα με τον «διεθνή όρο» κάθε άλλο παρά σλαβολόγοι είναι).
- 3 Ως έτος γέννησης της σλαβικής γλωσσολογίας με τη θεωρία της σλαβικής γλωσσικής συγγένειας καταγράφεται το 1822, όταν εκδόθηκε η συγκριτική γραμματική των σλαβικών γλωσσών του Joseph Dobronský (1753-1829). Πάντως, δεν συμφωνούμε με την παρουσίαση της σλαβικής οικογένειας ως μυθολογίας («Ει-

σαγωγή» του βιβλίου, σ. 17). Πρόκειται για απολύτως αξιόπιστη και αποδεδειγμένη ομοδοποίηση που δεν αντικατοπτρίζει απλώς ένα εξυπηρετικό της πολιτικής ιδεολόγημα.

4 Η διαφοροποίηση αυτών των δυο όρων δεν εξηγείται σαφώς στο βιβλίο· η αιτία έγκειται στο ότι, μετά τα μέσα του 19ου αιώνα και πάντως σίγουρα μετά τον Κριμαϊκό πόλεμο, σλαβοφιλία και πανσλαβισμός –τουλάχιστον στην εξωτερική πολιτική– ταυτίζονται. Αυτό όμως δεν συνέβαινε πάντα: η σλαβοφιλία προηγείται ως φιλοσοφική σχολή, και ανάγεται στη δεκαετία του 1830, φτάνοντας στο απόγειό της τη δεκαετία του 1840 με τον φιλοσοφικό ανταγωνισμό σλαβόφιλων και δυτικόφιλων. Ο πανσλαβισμός έπεται και έχει σαφέστερες πολιτικές αξιώσεις.

5 Ενδεικτικά αναφέρουμε το πολύ πρόσφατο βιβλίο της Lilla Moroz-Grzelak, *Bracia Słowianie. Wizje wspólnoty a rzeczywistość*, Βαρσοβία 2011.

Για το βιβλίο

Δημήτρης Χριστόπουλος, *Ποιος είναι Έλληνας πολίτης; Το καθεστώς ιθαγένειας από την ίδρυση του ελληνικού κράτους ως τις αρχές του 21ου αιώνα*, Βιβλιόραμα, Αθήνα 2012, 308 σ.

ΝΙΚΟΣ Κ. ΑΛΙΒΙΖΑΤΟΣ

Εκ πρώτης όψεως, το αντικείμενο του βιβλίου του Δημήτρη Χριστόπουλου είναι ξεκάθαρο: η νομική ρύθμιση της ελληνικής ιθαγένειας στη νεότερη ιστορία μας, δηλαδή από την Επανάσταση του 1821 ως τις μέρες μας. Ο συγγραφέας, όμως, δεν αρκείται σε

Ο Νίκος Κ. Αλιβιζάτος διδάσκει συνταγματικό δίκαιο στο Πανεπιστήμιο Αθηνών.

μια παρουσίαση του δικαίου της ελληνικής ιθαγένειας στη διαχρονική του εξέλιξη, αλλά προχωρά πιο πέρα, σε αυτό που ο ίδιος – και πριν απ' αυτόν μια ολόκληρη σχολή σκέψης– αποκαλεί «ιδιότητα του πολίτη». «[Α]λλο το δίκαιο [της] ιθαγένειας», γράφει, «και άλλο το πραγματικό καθεστώς της ιδιότητας του Έλληνα πολίτη. Αυτό το καθεστώς ενδιαφέρει το βιβλίο»: ένα ενδιαφέρον που «δεν είναι αποκλειστικά, ούτε καν κατά κύριο λόγο νομικό. Είναι και νομικό, στον βαθμό που θέλει να δει την σκιά των κανόνων, την ιδεολογία που ρητά ή άρρητα [αυτοί] εκπέμπουν» (σ. 14).

Έτσι, μέσα από τις διατάξεις που κατά καιρούς ίσχυσαν, ο συγγραφέας έχει την ευκαιρία να παρακολουθήσει τις ευθείες, τα άλματα και τις καμπές της νεοελληνικής ιδεολογίας, σε ένα πεδίο εξόχως πολιτικό, αφού ως νομικός δεσμός του ατόμου με το κράτος, η ιθαγένεια στη χώρα μας, όπως και σε όλα τα μήκη και πλάτη της γης, είναι καταρχήν προαπαιτούμενο για να αναγνωρισθεί κανείς ως πολίτης ενός συγκεκριμένου κράτους.

Στις μέρες μας, τούτο δεν ισχύει τόσο για τα ατομικά και τα κοινωνικά δικαιώματα, τα οποία κατά κανόνα αναγνωρίζονται και στους αλλοδαπούς, αλλά κυρίως για τα πολιτικά. Αυτά, με εξαίρεση τις ολιγάριθμες εκείνες χώρες της Βόρειας και της Κεντρικής Ευρώπης που παρέχουν –υπό προϋποθέσεις βέβαια– το δικαίωμα του εκλέγειν και του εκλέγεσθαι και στους μονίμως εγκατεστημένους νόμιμους μετανάστες τους, αναγνωρίζονται μόνο στους πολίτες της χώρας, σε αυτούς δηλαδή που έχουν την ιθαγένειά της και έχουν συμπληρώσει την προβλεπόμενη ελάχιστη ηλικία. Η ιθαγένεια, δηλαδή, ως προϋπόθεση για την άσκηση των πολιτικών δικαιωμάτων, συνδέεται άρρηκτα με τη δημοκρατία. Διότι, στις μέρες μας, γίνεται δεκτό ότι το πολίτευμα μιας χώρας δεν είναι δημοκρατικό όταν ένα σημαντικό τμήμα του πληθυσμού της στερείται του δικαιώματος της ψήφου (αλλά και του δικαιώματος του εκλέγεσθαι), όταν δηλαδή δεν εκπροσωπείται στο Κοινοβούλιο και, γενικότερα, δεν μετέχει στη λήψη των αποφάσεων. Αυτά τουλάχιστον διδάσκει από παλιά το συνταγματικό δίκαιο· και δεν καταλαβαίνω γιατί ο συγγραφέας χρειαζόταν να παραπέμψει στον Μπαλιμπάρ και όχι στον Σαρίπολο ή τον Μάνεση για να στηρίξει το επιχείρημά του.

Κλειδί, λοιπόν, για να κατανοηθεί το βιβλίο του Χριστόπουλου, είναι η διάκριση ιθαγένειας και ιδιότητας του πολίτη. Η ιθαγένεια δεν προσδίδει από μόνη της την ιδιότητα του πολίτη· χρειάζεται επιπλέον να συντρέχουν στο πρόσωπο του συγκεκριμέ-

νου ατόμου και άλλα στοιχεία, όπως η παιδεία, η ελάχιστη τουλάχιστον πληροφόρηση, ένα στοιχειώδες επίπεδο διαβίωσης και η ισότητα ευκαιριών, ώστε να μπορεί να αναπτύξει με ίσους όρους τις δεξιότητές του και έτσι να γίνει αποδεκτός ως πολίτης πρώτης και όχι δεύτερης κατηγορίας. Αυτά όμως εμπίπτουν στο πεδίο άλλων επιστημονικών ειδικοτήτων, οι οποίες μελετούν τις μειονοτικές ομάδες, τη θέση και τα δικαιώματά τους και στη βιβλιογραφία των οποίων βρίσκει κανείς, ούτως ή άλλως, πολλές μελέτες του Δημήτρη Χριστόπουλου και των συνοδοιπόρων του στο Κέντρο Ερευνών Μειονοτικών Ομάδων (ΚΕΜΟ).

Κοντολογίς, πλην ίσως ορισμένων χωρών/φορολογικών παραδείσων (και μάλιστα για τους έχοντες), η ιθαγένεια είναι συνήθως αναγκαία όχι όμως και επαρκής προϋπόθεση για την ιδιότητα του πολίτη. Να γιατί η αφαίρεσή της χρησιμοποιείται από παλιά ως όπλο από αυταρχικά καθεστώτα για την πολιτική εξόντωση των αντιπάλων τους, και να γιατί ο τρόπος κτήσης της δίνει το μέτρο όχι απλώς της δημοκρατικότητας αλλά και της «ανοιχτοσύνης» μιας κοινωνίας.

Παίζοντας με τα σημαινόμενα του γνωστού συνθήματος «Έλληνας γεννιέσαι δεν γίνεσαι» και την παράφρασή του «και γεννιέσαι και γίνεσαι», ο Δ. Χριστόπουλος ανατρέχει στη θέσπιση των πρώτων σχετικών ρυθμίσεων στα Συντάγματα του Αγώνα και μετά το 1844 στην κοινή νομοθεσία. Πράγματι, ενώ στην αρχή το ποιος είναι Έλληνας το έλεγε το Σύνταγμα, από την 3η Σεπτεμβρίου και έπειτα το προβλέπει ο νόμος. Διότι, όπως ανέφερε τον Ιανουάριο του 1844 η αρμόδια επί του Συντάγματος Κοινοβουλευτική Επιτροπή της Α' Εθνοσυνέλευσης, θα έπρεπε ο κοινός νομοθέτης να είναι ελεύθερος, ανάλογα με τις συνθήκες, να ορίζει τα «προσόντα» του πολίτη και να μπορεί να τα μεταβάλλει, όταν αυτά και οι προτεραιότητές του αλλάζουν.

Τον σοφό αυτό κανόνα ακολουθεί και το ισχύον Σύνταγμα, το οποίο, με νωπά ακόμη το 1975 τα τραύματα από την αφαίρεση της ιθαγένειας των αντιπάλων της χούντας –παλαιότερα και χιλιάδων κομμουνιστών– προχώρησε σε μια σημαντική καινοτομία: *κατάργησε τη δυνατότητα αφαίρεσης της ελληνικής ιθαγένειας για πολιτικούς λόγους*. Με την κατάργηση και του περίφημου άρθρου 19 του Κώδικα Ελληνικής Ιθαγένειας (ΚΕΙ) το 1997, ύστερα από πρωτοβουλία του αείμνηστου Γιάννου Κρασιδιώτη, το βήμα αυτό ολοκληρώθηκε, αφού πλέον δεν επιτρέπεται η αφαίρεση της ελληνικής ιθαγένειας ούτε από τους λεγόμενους «αλλογενείς», που αναχωρούν από τη χώρα, δηλαδή από τους μειονοτικούς κυρίως της

Θράκης. Πρόκειται για μια πρακτική που, όπως μας θυμίζει ο συγγραφέας, η νομοθεσία μας επέτρεπε από το 1926 ως τις μέρες μας, και που ακολουθούνταν κατά σύστημα από όλες τις κυβερνήσεις, κοινοβουλευτικής και μη προέλευσης.

Όσον αφορά την κτήση της ελληνικής ιθαγένειας, κοινό χαρακτηριστικό των ρυθμίσεων που ίσχυσαν στο παρελθόν (και δεν αναφέρομαι βέβαια στις αθρόες πολιτοποιήσεις, ύστερα από κάθε εδαφική επέκταση της χώρας και την ανταλλαγή των πληθυσμών του 1922-1925) ήταν στη μεν ουσία η αυστηρή προσήλωση στο *δίκαιο του αίματος*, στους δε τύπους η απόλυτη *αδιαφάνεια και αυθαιρεσία* της προβλεπόμενης και ακολουθούμενης διαδικασίας. Έτσι, ως το 2010, οι αρμόδιες αρχές δεν είχαν καν την υποχρέωση να απαντήσουν στις αιτήσεις πολιτογράφησης (παρά το ότι εισέπρατταν το σχετικό παράβολο), οι δε αποφάσεις που εξέδιδαν (όταν τις εξέδιδαν) δεν χρειαζόταν να είναι αιτιολογημένες. Υπήρχε, με άλλα λόγια, ένας θύλακας, εντός του οποίου δεν ίσχυαν οι εγγυήσεις του κράτους δικαίου. Και τούτο γιατί, όπως είχε δεχθεί και το Συμβούλιο της Επικρατείας, ενδίδοντας στη *raison d'Etat*, η σχετική αρμοδιότητα αποτελεί κατεξοχήν εκδήλωση της κρατικής κυριαρχίας και δεν υπόκειται ως τέτοια στις εγγυήσεις που περιβάλλουν την έκδοση των συνήθων διοικητικών πράξεων.

Στην κατάσταση αυτή έθεσε τέρμα, ο νόμος 3838/2010, που τροποποίησε τον ΚΕΙ, εξορθολογίζοντας για πρώτη φορά την προβλεπόμενη διακριτική ευχέρεια. *Η διοίκηση οφείλει πλέον να απαντά στα σχετικά αιτήματα και να αιτιολογεί τις αποφάσεις της.*

Ο ίδιος νόμος πάντως έγινε ευρύτερα γνωστός διότι για πρώτη φορά ξέφυγε από το *δίκαιο του αίματος*, χάριν του δικαίου του *εδάφους*. Έτσι, εναρμονιζόμενος προς τα ισχύοντα στις περισσότερες ευρωπαϊκές χώρες –και στο σημείο αυτό, το σχολιαζόμενο βιβλίο περιέχει πλήθος στοιχείων– ο πρόσφατος αυτός νόμος προβλέπει ότι τα παιδιά των μεταναστών που γεννιούνται στην Ελλάδα, αν και οι δύο γονείς τους μπορούν να αποδείξουν ελάχιστη νόμιμη παραμονή 5 ετών στη χώρα, παίρνουν αυτομάτως την ελληνική ιθαγένεια. Το ίδιο και μετά από επιτυχή φοίτηση σε έξη τουλάχιστον τάξεις ελληνικού σχολείου. Και τούτο, χωρίς να εξετάζεται αν στη συγκεκριμένη περίπτωση συντρέχουν οι προϋποθέσεις της συνήθους πολιτογράφησης (όπως η επαρκής γνώση της ελληνικής, η οποία τεκμαίρεται, η εξοικείωση με την ελληνική ιστορία, τον πολιτισμό της χώρας και τις αρχές του δημοκρατικού πολιτεύματος).

Όπως είναι γνωστό οι δύο αυτοί νεωτερισμοί έχουν αποτελέσει αντικείμενο σφοδρής αντιδικίας ενώπιον του Συμβουλίου της Επικρατείας, στο οποίο προσέφυγαν διάφοροι ιδιώτες και οργανώσεις, επικαλούμενοι το άρθρο 1 §3 του Συντάγματος, το ότι δηλαδή όλες οι εξουσίες πηγάζουν μεν από τον λαό, υπάρχουν όμως όχι μόνον υπέρ του αυτού, αλλά και «υπέρ του έθνους». Τούτο, σύμφωνα με τους πολέμιους του νέου νόμου, σημαίνει ότι ο κοινός νομοθέτης δεν μπορεί να προβλέπει την απονομή της ελληνικής ιθαγένειας κατά τρόπο σχεδόν αυτόματο, δηλαδή χωρίς εξατομίκευση, διότι έτσι δεν θα μπορεί να διαπιστώνεται κάθε φορά αν οι ενδιαφερόμενοι συμμερίζονται τις θεμελιώδεις αξίες του ελληνικού έθνους. Στην άποψη αυτή αντιτάχθηκε ότι ο πρόσφατος νόμος κάθε άλλο παρά καθιερώνει το «μπάτε σκύλοι αλέστε», αφού προβλέπει αυστηρότατες προϋποθέσεις για την κτήση της ελληνικής ιθαγένειας και στις δύο ανωτέρω περιπτώσεις. Και ότι, εν πάση περιπτώσει, το Σύνταγμα δεν κατοχυρώνει ως μοναδικό τρόπο κτήσης της ελληνικής ιθαγένειας το δίκαιο του αίματος. Ήδη, ύστερα από παραπεμπτική απόφαση του αρμόδιου τμήματος του δικαστηρίου, που δέχθηκε την επιχειρηματολογία των προσφευγόντων (ΣτΕ, Τμ.Δ', 350/2011), η υπόθεση συζητήθηκε στην ολομέλεια του Συμβουλίου, που αναμένεται να εκδώσει την απόφασή της, τους αμέσως προσεχείς μήνες.

Πάντως, με αφορμή την ψήφιση του ν. 3838/2010 και την αντιδικία στο Συμβούλιο της Επικρατείας αναβίωσε μια παλιά αντιπαράθεση που, μετά το 1974, θα νόμιζε κανείς ότι ξεπεράσθηκε, η αντιπαράθεση ανάμεσα στη «φυλετική» και τη «φιλελεύθερη» αντίληψη για το έθνος.

Πεμπουσία της πρώτης είναι η πεποίθηση ότι από την εποχή του Περικλή αν όχι και του Ομήρου, το ίδιο αίμα ρέει στις φλέβες μας. Λαός περιούσιος, οι Έλληνες μπορεί να υπέστημεν κατακτήσεις και δηώσεις, μπορεί και να μεταναστεύσαμε κατά χιλιάδες ως τα πέρατα της υφηλίου, κρατήσαμε ωστόσο την ουσία της ελληνικότητάς μας άσπιλη.

Σε αυτό, σύμφωνα με την ίδια αντίληψη, μας βοήθησε και η Ορθοδοξία, πραγματώνοντας την «αρμονική σύνθεση» ελληνισμού και Χριστιανισμού. Η σύνθεση αυτή μάλιστα, μετά τον Εμφύλιο του 1946-1949, επιχειρήθηκε να κατοχυρωθεί και συνταγματικά, με τον διαβόητο όρο «ελληνοχριστιανικός πολιτισμός», που πρωτοχρησιμοποίησε το Σύνταγμα του 1952 (άρθρο 16 §2). Στον όρο αυτόν, προτού η χούντα τον απαξιώσει τελεσίδικα, πνευματικοί άνθρω-

ποι του διαμετρήματος ενός Κωνσταντίνου Τσάτσου έβλεπαν το κυριότερο ανάχωμα προς την ιδεολογική επίθεση του «λεγόμενου ιστορικού υλισμού».

Από τον Θεόκλητο Α' του αντιβενιζελικού «αναθέματος» (1916) έως τον Χριστόδουλο των ταυτοτήτων (2000) και τους λαλίστατους σημερινούς επιγόνους του στις Μητροπόλεις Πειραιώς, Καλαβρύτων και Θεσσαλονίκης, βρίσκει κανείς μεταξύ των υποστηρικτών αυτής της αντίληψης τους οπαδούς της εσωστρέφειας και της «μικράς και εντίμου Ελλάδος». Βρίσκει επίσης τους θιασώτες ενός πρωτόγονου αντισημιτισμού, οι οποίοι θα μπορούσαν να χαρακτηρισθούν ως γραφικοί, αν δεν ήταν επικίνδυνοι. Διότι ψαρεύουν στα θολά νερά της ανασφάλειας, που οι ιλιγγιώδεις αλλαγές της εποχής μας καλλιεργούν στην ψυχή των πλατιών λαϊκών στρωμάτων.

Στην αντίπερα όχθη, βρίσκεται η *φιλελεύθερη αντίληψη για το έθνος*. Η αντίληψη αυτή στηρίζεται στις αρχές του διαφωτισμού και την πεποίθηση ότι η ειρηνική συμβίωση μπορεί να επιτευχθεί με την αποδοχή του Συντάγματος ως δεσμευτικού συμβολαίου για την ατομική και τη συλλογική δράση, καθώς και για την ανάπτυξη των δεξιοτήτων του καθενός. Θεμέλιο του έθνους είναι, με άλλα λόγια, η ειλικρινής προσχώρηση του λαού κάθε χώρας στις αξίες της ελευθερίας, της δημοκρατίας, της ισότητας και της αλληλεγγύης. Η γλώσσα, οι κοινές παραδόσεις, η φυλετική καταγωγή και οι δεσμοί αίματος, όσο σημαντικοί παράγοντες και αν είναι, έπονται.

Θα ήταν βέβαια λάθος να θεωρήσει κανείς ότι τα αμοιβαία όρια φυλετικής και φιλελεύθερης αντίληψης για το έθνος ήταν πάντοτε ξεκάθαρα. Για παράδειγμα, οι οπαδοί της πρώτης –συμπεριλαμβανομένων των Ιωάννη Μεταξά και Γεώργιου Παπαδόπουλου– δεν αμφισβήτησαν ποτέ σοβαρά την πρόσδεση της Ελλάδας στην «άθη» Δύση. Όσο για τους υποστηρικτές της δεύτερης, η αναφορά στην αρχαιότητα και τη γλωσσική συνέχεια του ελληνισμού δίχως άλλο τους διευκόλυνε σε δύσκολες ώρες. Αρκεί να θυμηθεί κανείς το φιλελληνικό κίνημα πριν και μετά το 1821 και πιο πρόσφατα την εναρκτήρια τελετή των Ολυμπιακών Αγώνων του 2004.

Θα πρέπει πάντως να αναφερθεί ότι, για τον συγγραφέα του σχολιαζόμενου βιβλίου, στοχασμός και δράση είναι αλληλένδετα. Ο Δημήτρης Χριστόπουλος ανήκει στη γενιά των σημερινών σαραντάρηδων, που δεν γνώρισε τη συμφορά της Χούντας, ούτε την μιζέρια της μετεμφυλιακής Ελλάδας. Γνώρισε, εν τούτοις, τα στερεότυπα μιας «βαθείας Ελλάδας», που αρνείται πεισματικά να

αλλάξει. Από τη Θράκη, όπου σπούδασε νομικά με 2-3 ακόμη χαρισματικούς συνομήλικους του, τον Κωνσταντίνο Τσιτσελίκη, τον Λάμπρο Μπαλτσιώτη και τον Γιάννη Κτιστάκι, ο Χριστόπουλος συνειδητοποίησε τη σημασία της μελέτης των μειονοτήτων στην Ελλάδα. Η προσωπική εμπειρία τους από το αντιμουσουλμανικό πογκρόμ του Γενάρη του 1990 στην Κομοτηνή και η παντελής έλλειψη ενδιαφέροντος του Πανεπιστημίου τους γι' αυτά τα θέματα, έστρεψε το ενδιαφέρον των μελών της ομάδας σε ένα ζήτημα, την «ετερότητα» και τον εθνοτικά, γλωσσικά, φυλετικά ή θρησκευτικά «διαφορετικό», που δεν είχε ως τότε αποτελέσει αντικείμενο σοβαρού ακαδημαϊκού ενδιαφέροντος από κανέναν, ούτε καν από τον ευρύτερο χώρο της αριστεράς. Καρπός της στροφής αυτής, εκτός από το συγγραφικό

έργο των ανωτέρω, ήταν βέβαια το ΚΕΜΟ, που ιδρύθηκε το 1997 και που η σοβαρή δουλειά του έχει αναγνωρισθεί ακόμη και από τους αντιπάλους του. Η δράση αυτή έχει επίσης βοηθήσει την Ελληνική Ένωση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και του Πολίτη (το σωματείο δηλαδή του Αλέξανδρου Σβώλου, του Στρατή Σωμερίτη και του Φαίδωνα Βεγλερή) να βρει έναν καινούργιο βηματισμό, υπό τις εντελώς διαφορετικές συνθήκες της Ελλάδας της Μεταπολίτευσης. Σε εμπειριστατωμένη πρόταση της Ένωσης, άλλωστε, η οποία είχε δημοσιοποιηθεί πολύ προτού το ΠΑΣΟΚ επανέλθει στην κυβέρνηση, το 2009, στηρίχθηκε σε μεγάλο βαθμό και ο ν. 3838.

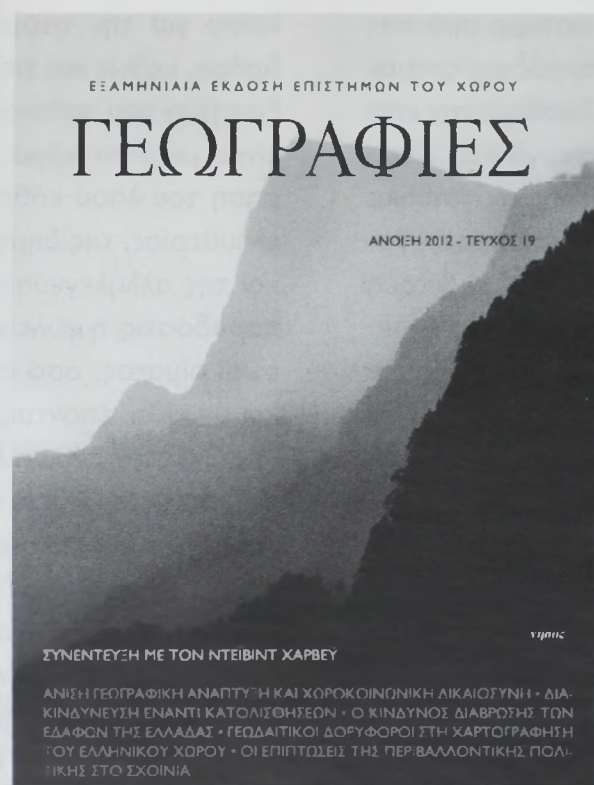
Η παρέκβαση αυτή νομίζω ότι άξιζε τον κόπο. Διότι, κατά τη γνώμη μου, οι σοβαρές προσπάθειες πρέπει να εξαίρονται, ιδίως

όταν δεν αρκούνται, όπως η προκείμενη, στην ερμηνεία της πραγματικότητας, αλλά φιλοδοξούν και να την αλλάξουν.

Ήδη, καθώς η οικονομική κρίση έχει κυριολεκτικά ανατρέψει την ατζέντα και στο πεδίο των δικαιωμάτων, απόκειται να δει κανείς αν ο Δημήτρης Χριστόπουλος θα καταφέρει εξ ίσου επιτυχώς να προβάλει τις αντινομίες και αντιφάσεις του κόσμου στον οποίο ζούμε και, να προτείνει ρεαλιστικές λύσεις, χωρίς προσκόλληση σε στερεότυπα άλλων εποχών και σε νεφελώματα. Στο κάτω-κάτω της γραφής, για όσους ασχολούμαστε με τα δικαιώματα του ανθρώπου, προέχει η ανακούφιση του συγκεκριμένου ανθρώπου. Μετά ακολουθεί το κυνήγι της όποιας ουτοπίας.

ΕΚΔΟΣΕΙΣ νήσος

νέα κυκλοφορία

Γεωγραφίες

Εξαμηνιαία Έκδοση Επιστημών του Χώρου

Άνοιξη 2012

Τεύχος 19

Τιμή τεύχους: 15 ευρώ

Συνδρομή ετήσια: 25 ευρώ. Για φοιτητές: 20 ευρώ.

Για οργανισμούς και βιβλιοθήκες: 45 ευρώ

ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΗ ΜΕ ΤΟΝ ΝΤΕΪΒΙΝΤ ΧΑΡΒΕΪ

ΑΝΙΣΗ ΓΕΩΓΡΑΦΙΚΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΚΑΙ ΧΩΡΟΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗ • ΔΙΑΚΙΝΔΥΝΕΥΣΗ ΕΝΑΝΤΙ ΚΑΤΟΛΙΣΘΗΣΕΩΝ • Ο ΚΙΝΔΥΝΟΣ ΔΙΑΒΡΩΣΗΣ ΤΩΝ ΕΔΑΦΩΝ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ • ΓΕΩΔΑΙΤΙΚΟΙ ΔΟΡΥΦΟΡΟΙ ΣΤΗ ΧΑΡΤΟΓΡΑΦΗΣΗ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΧΩΡΟΥ • ΟΙ ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ ΤΗΣ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΣΤΟ ΣΧΟΙΝΙΑ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Συνέντευξη με τον γεωγράφο Ντέιβιντ Χάρβεϋ

Κωστής Χατζημιχάλης: Ανιση γεωγραφική ανάπτυξη και χωροκοινωνική δικαιοσύνη-αλληλεγγύη: οι ευρωπαϊκές περιφέρειες μετά την οικονομική κρίση του 2009

Μαρία Φερεντίνου, Χρίστος Χαλκιάς: Προκαταρκτική ανάλυση της διακινδύνευσης έναντι κατολισθήσεων με βάση τη χαρτογράφηση της επιδεκτικότητας – Εφαρμογή σε περιφερειακή κλίμακα

Δημήτρης Μυρωνίδης: Αποτίμηση του κινδύνου διάβρωσης των εδαφών της Ελλάδας ως εργαλείο για τη διαχείριση των λεκανών απορροής

Δημήτρης Δεληκαράογλου, Στέφανος Δεληκαράογλου: Η συνεισφορά των αλτιμετρικών γεωδαιτικών δορυφόρων στη χαρτογράφηση του Ελληνικού χώρου. Η περίπτωση μιας προμελέτης για την αξιοποίηση της κυματικής ενέργειας.

Ευαγγελία Αποστολοπούλου: Οι κοινωνικές και οικονομικές επιπτώσεις της περιβαλλοντικής πολιτικής και ο ρόλος της συνεργατικής διακυβέρνησης: Η περίπτωση του Σχοινιά

Μαργαρίτα Παπαγρόνη: Πολιτική ανάπτυξης των συνεργατικών σχηματισμών (Clusters)

Γεωργία Αλεξανδρή: Διεθνές Ετήσιο Συνέδριο της ομάδας RC21 της Διεθνούς Ένωσης Κοινωνιολογίας

Πασχάλης Σαμαρινής, Λήμητρα Σπανού, Ευαγγελία Χατζηκωνσταντίνου: 6ο Διεθνές Συνέδριο Κριτικής Γεωγραφίας

Δημήτρης Μπαλαμπανίδης: Η Ελλάδα από χώρα αποστολής σε χώρα υποδοχής μεταναστών: Πρόσβαση στην κατοικία και χωροκοινωνικοί διαχωρισμοί σε πόλεις της Γερμανίας και στην Αθήνα

Παναγιώτης Πάντος: Κρίση, αλληλεγγύη και οικονομική χειραφέτηση. Παρουσίαση των βιβλίων: James DeFilippis, *Unmaking Gotham – Community Control in the Face of Global Capital*. Routledge, Λονδίνο και Νέα Υόρκη, 2004, και: Ash Amin (επιμ.), *The Social Economy – International Perspectives on Economic Solidarity*. Zed Books, Λονδίνο και Νέα Υόρκη, 2009

Θανάσης Κίζος: Παρουσίαση του βιβλίου: Michael Woods, *Γεωγραφία της υπαίθρου: Διαδικασίες, αποκρίσεις και και εμπειρίες αγροτικής αναδιάρθρωσης*. Πρόλογος και Επιμέλεια: Θεοδοσία Ανθοπούλου, Μετάφραση Γ. Μελισσογιάννης, 2011, Αθήνα: Κριτική